

RAHİMİZADE İBRÂHİM ÇAVUŞ

Harîmî

(ö. > 1590)

HAYATI

°Ahdî *Gülşen-i Şu'arâ'* da R.İ.'in Kütâhiyye (Kütahya) alaybeyi Rahîmî Bey'in oğlu olduğunu belirtir.¹ Aynı yazarın "belagatı, fasihliği ve muhabbeti sebebiyle emri padişahi [III. Murâd] ile 983/1575 tarihinde diyar-ı Bağdâd'a geldi" ifadesini de R.İ.'in saray ocaklarında iyi bir eğitim aldığı delili olarak kabul edebiliriz.² Muhtemelen hem tanınmış bir aileden olması, hem de almış olduğu eğitim nedeniyle zeametli çavuş olarak divan-ı hümayunda çalışmaya başlamış olan R.İ. daha sonra III. Murâd'ın (982-1003/ 1574-95) emri ile dergah-ı âli çavuşu olarak Bağdâd'a gönderilmiş olmalıdır. 983/1575'te Bağdâd'dayken yazdığı manzumelerde henüz Harîmî mahlasını kullanmaz, ancak 1581'den sonraki eserlerinde mahlası sıkça geçer. Burada bulunduğu sırada bazı evliyaların ve diğer İslam büyüklerinin kabirlerini ziyaret etmiş ve bunlar için manzumeler kaleme almıştır.³

986/1578 tarihinde İrân'a savaş ilan edilmesi R.İ.'in hayatında bir dönüm noktası olur. R.İ. *Zafernâme*'nin giriş kısmında Lala Muştafâ Paşa'nın (ö. 988/1580), babasının hem yakın dostu hem de hâmisi olduğunu yazar. Babasının nazım ve nesirde usta olduğunu ve Paşa'nın kendisinden bu sefer hakkında bir eser yazmasını istediğini belirtir.⁴ R.İ., Serdar Lala Muştafâ Paşa'nın Çıldır, Tiflis (Tbilisi), Qahhet (Kakheti) ve Şirvân fetihlerine katılmış, hâmisinin Şirvân'dan Erzurüm'a dönmesi üzerine ise paşanın eski dostu Özdemiroğlu °Osman Paşa (ö. 993/1585) ile beraber Şirvân ve Derbend'de kalmıştır. Muhtemelen Tatar ve Osmanlı kuvvetlerinin Şirvân'da Safavi veziri Selmân Hân'a karşı kazandıkları zafer üzerine fetihnameyi serdara bildirmek üzere Erzurüm'a gönderilmiştir.⁵ Bundan sonra eski hâmisinin yanında kalarak 987/1579 yılında Qars kalesinin tamirini kağıda dökmekle görevlendirilmiştir.

R.İ. Lala Muştafâ Paşa'nın ölümünden sonra ise dergah-ı âli çavuşu olarak Demirçapı (Darband), Qıpçak Düzü ve Kefe (Theodosia) yoluyla İstanbul'a bazen de İstanbul Anadolu arasında resmi mektupları götürüp getirmiştir.⁶ 989/1581 tarihli bir mühimme kaydında Kütâhiyye sancağında Arslanapa'da Qusra adlı köyün ve 4999 akçelik kılıç tumarının padişah emri ile kendisine verilip yirmi binlik kılıç zeametine tekml olunduğu kayıtlıdır.⁷ Bu belgedeki bilgilerden R.İ.'in rütbesinin yükseltildiği veya *Zafernâme*'yi saraya takdim etmesi ve diğer hizmetlerinden ötürü gelirlerinin artırıldığı anlaşılıyor. 992/1584 tarihinde Özdemiroğlu °Osman Paşa'nın Tebriz seferine ve sonra Ferhâd Paşa'nın 998/1590 tarihindeki Gence seferine çavuş olarak katılmış olan R.İ.'in bundan sonraki hayatı ile ölüm tarihi ve yeri hakkında bilgimiz bulunmuyor. R.İ.'in eserleri 1577-1590 tarihleri arası Osmanlı Safavi ilişkileri ve Kafkasya tarihi için kaynak niteliğindedir.

ESERLERİ⁸

① *Zafernâme-i hazret-i Sultân Murâd Hân*

Lala Muştafâ Paşa'nın 985-988/1577-1580 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Çıldır, Tiflis ve Şirvân fetihlerinin ve Qars kalesinin inşasının destanımsı bir şekilde anlatıldığı *Zafernâme* manzum ve mensur bölümlerden oluşur. Eserin dili sadedir. Çağdaş kaynaklardan *Ta'rîh-i Selânikî*, *Zafernâme*'ye göre kaynak kullanımı bakımından daha zengindir. *Zafernâme*'de Selânikî'nin aksine dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik olaylarını eleştiren ifadeler bulunmaz. R.İ. kullandığı yazılı kaynakların ismini vermezse de eserini yazarken gözlemlerinin yanısıra tarih kitaplarına da dayandığını "kütüb-i tevarihte mestur" gibi üstü örtülü göndermelerden anlıyoruz.⁹ R.İ. kitabeleri, resmi yazışmaları ve etraftan duyduğu rivayetleri de kaynakları arasında sayar. Yer yer abartılı bilgiler içeren *Zafernâme*'de bazen çağdaş kaynaklarda bulunmayan detaylar ve eleştirel ifadeler de rastlanır.¹⁰ Zaman zaman olaylar ve yerler arasında karşılaştırmalar yapan R.İ. tarih verme ile yer ve özel isimleri belirtme konusunda oldukça hassastır. Lala Muştafâ Paşa'nın doğu seferi esnasında yanında bulunan iki tarihçiden biri olan R.İ.'in *Zafernâme*'si seferde bulunan diğer tarihçi Muştafâ 'Âlî'nin aynı konuları ihtiva eden *Nuşretnâme*'sinin gölgesinde kalmıştır.¹¹

Zafernâme'nin tek nüshası vardır (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Tarih Yazmaları 2372). Talik hattı ile yazılan *Zafernâme* dört bab üzere dokuz fasıl ve bir hatmeden ibarettir.

İçindekiler. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 2372'ye göre:

I. Bab (4b-12a): Seferin başlamasından Erzurüm'a kadar geçen olayları anlatır. II. Bab (12a-27a): 1. Fasıl: Erzurüm'dan Tiflis'e varılmasını, 2. Fasıl: Tiflis'den Şirvân'a varılmasını, 3. Fasıl: Şirvân'dan Erzurüm'a dönüşü anlatır. III. Bab (27a-44a): 1. Fasıl: Özdemiroğlu 'Osmân Paşa'nın Şirvân'da kalışını, 2. Fasıl: Qırım kuvvetlerinin gelmesiyle gelişen olayları, 3. Fasıl: Qırım hanının 'Osmân Paşa ile buluşmasını ve savaşlarını anlatır. IV. Bab (44a-53a): 1. Fasıl: Qars kalesinin tamirini, 2. Fasıl: Diyârbekir Beglerbegi Şoqullu-zâde Hasan Paşa'nın Tiflis'e yardım götürmesini, 3. Fasıl: Anadolu Beğlerbegi Ca'fer Paşa'nın Revân hareketini anlatır. Hatime-i kitab: Lala Muştafâ Paşa'nın Erzurüm'dan İstanbul'a dönüşünü anlatır.

② *Ġonca-ı bâğ-ı Murâd*

R.İ. bu eseri sarayda dergah-ı âli çavuşu olarak bulunduğu esnada III. Murâd'ın oğullarından birinin sünnet düğününde hediye olarak sunmak üzere kaleme aldığını söyler.¹² *Risâle* diye de tanıttığı eserini muhtemelen 993/1585 tarihinde III. Murâd'a sunmuştur. 1001/1592 tarihinde ise *Ġonca-ı bâğ-ı Murâd* ve diğer eserleri R.İ.'in gözetiminde Qaraman'ın Seydişehir kasabasından Ahmed bin Hüseyin adlı katip tarafından bir bütün halinde tekrar düzenlenmiştir.¹³

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 2372'ye göre içerdiği konular şunlardır:

53a: Sultan Murâd'ın fetihleri bağlamında medhiye ve münacat. 56a: Risalenin yazılış sebebi. 59b: 'Osmân Paşa'nın Qırım seferi için İstanbul'dan ayrılması (992/1584). 61a: Tatar Hanı isyanının bastırılması. 65a: 'Osmân Paşa'nın Tebriz seferi (993/1585). 74a: Gâzî Girây'ın Erzurüm'da orduya katılması. 79a: Tebriz'in fethi. 85a: Tebriz hakkında bilgiler ve gelişen olaylar. 89b: Ca'fer Paşa'nın Tebriz'de alikonulması. 91a: 'Osmân Paşa'nın vefatı. 95a: Hatime.

[③ *Feth-i Tebrîz*]

R.İ. *Gonca-ı Bâğ-ı Murâd*'ın kapsadığı konuları nesir olarak küçük bir *Risâle* halinde yazmıştır. Açık sarı renkli kağıt üzerine nesih hatla yazılan bu *Risâle* Tebrîz seferi esnasında aceleyle ve müsvedde olarak yazılmıştır (993/1585). Müellif muhtemelen sünnet düğününü fırsat bilerek İstanbul'da Tebrîz seferini konu alan bu risaleyi manzum hale dönüştürmüştür. Yunus Zeyrek *Ta'rih-i 'Osman Paşa* adlı yazmanın edisyonunu yaparken bu *Risâle*'yi de ona ilave etmiştir.

④ *Gencine-i Feth-i Gence*

Serdar Ferhâd Paşa ile beraber doğu seferinde bulunmuş olan R.İ. bu eserini buradaki gözlemlerini ve bazı kimselerden duyduklarını kaleme alarak vücuda getirmiştir. Eser 991-994/1583-1586 yılları arasındaki seferleri ve 998/1590 yılına kadar sınır boylarında vuku bulan askeri ve diplomatik gelişmeleri ihtiva eder. R.İ. eserinin giriş kısmında 996/1588 tarihinde İstanbul'a döndüğü zaman Âzerbaycân ve Tebrîz fetihlerini ihtiva eden bir risalenin telif olunduğunu belirtir.¹⁴ Ayrıca aynı bölümde bu eserin ilk nüshasını Babüssaade Ağası Mehmed Ağa yardımıyla vezirlere sunduğunu söyler. Kendisinin nüktelerle dolu bir kitap diye tanıttığı bu destan nitelikli eser devlet erkânın himmeti ile Sultan III. Murâd'a da sunulur. Bu çalışma ile padişahın iltifatına mahzar olan R.İ. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan münakkaş nüshayı muhtemelen bu esnada düzenlemiş olmalıdır (997/1589). Bundan kısa süre sonra ise bu orjinal nüshadan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki (TY, 2372, y. 99a-160b) nüsha kopyalanmıştır (1001/1592). Topkapı Sarayı nüshasının 28. yaprağında boşluk bulunmaktadır. İ.Ü. nüshasında ise kimi müstensih atlamaları vardır.

R.İ. bu eseri *Zafernâme* ve *Gonca-ı bâğ* adlı eserlerine zeyl olarak kaleme aldığını açıklar.¹⁵ Eser sekiz bab ve bir hatime olarak yazılmıştır. Topkapı Sarayı nüshasına göre bölümler şu konuları içerir:

İçindekiler. İstanbul, Topkapı Sarayı Revan 1296'ya göre:

1. Bab (10a-12b): Serdar Ferhâd Paşa'nın doğu seferi (991/1583). 2. Bab (12b-16b): Ordunun Gürcistan'a girmesi; Lori ve Tomanis (Tiflis'in güneyinde) kalelerinin inşası (992/1584). 3. Bab (16b-19a): Vezir Ferhâd Paşa'nın ikinci defa şark serdarlığı (994/1586). 4. Bab (19a-26a): Gori seferi ve Kazak hanının itaati (995/1587). 5. Bab (26a-30b): Gori ve Ahisha (Akhalsikhe) kalelerinin inşası (996/1588). 6. Bab (30b-37a): Gence seferi (996/1588). 7. Bab (37b-42b): Safavi Gence valisi Muhammedî Hân'ın yenilgisi (997/1589). 8. Bab (42b-58a): Safavi şehzadesi Haydar'ın barış için Erzurum'a gelmesi (998/1590). Hatime (67b): Ebussu'üd Efendi'nin savaşa cevaz veren fetvaları.

R.İ. bölümleri de fasılalara bölmüş ve sefer meclisinin yapmış olduğu her bir toplantıyı bir fasıla olacak şekilde düzenlemiştir. Ayrıca her meclis toplantısına veya fasıla başlangıcına minyatür yerleştirmiştir. Eserde toplam yirmi adet minyatür bulunmaktadır. R.İ.'in yaptığı bu düzenleme onun sözkonusu meclis toplantılarına katıldığına ve katıplık gibi bir görevde bulunduğu, Topkapı nüshasının lüks bir şekilde hazırlanmış olması da bu nüshanın bizzat müellifin denetiminde saray atölyelerinde hazırlandığına işaret eder.

HISTORIANS OF THE OTTOMAN EMPIRE

C. Kafadar H. Karateke C. Fleischer

BİBLİYOGRAFYA

① *Zafernâme*

*Yazma:*¹⁶ (1) İstanbul, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 2372, 1b-53 y., 15 satır, talik.

Edisyon: Çetin Sungur, *Zafername-i Sultan Murad Han Adlı Eserin Transkripsiyonu*. Yüksek Lisans Tezi (Kırıkkale Üniversitesi, 1998).

② *Ġonca-ı Bâġ-ı Murād*

Yazma: İstanbul, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 2372, 53a-97b y., 15 satır, talik.

[③ *Feth-i Tebrîz*]

Yazma: Viyana, Österreichische Nationalbibliothek, H.O. 69, y. 62b-68b,¹⁷ 19-23 satır, nesih (Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen, Türkischen Handschriften der Kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, c. 2 (Wien, 1865), 237).

Edisyon: Yunus Zeyrek, *Tarih-i Osman Paşa* (Ankara, 2001), 77-90.

④ *Gencîne-i Feth-i Gence*

*Yazmalar:*¹⁸ (1) İstanbul, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 2372, 99a-160b, 15 satır, talik. (2) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1296, 63 y., 15 satır, talik (F.E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloġu*, c. 1 (İstanbul, 1961)).

Genel Kaynakça:

Mühimme Defteri, İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MD 45/5/52 [1989/1581]; MD 45/38/75 [~989/~1581]. Joseph v. Hammer-Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi*, çev. M. Ata, c. 7 (İstanbul, 1985 [1827-35]), 2000. °Ahdî, *Gülşen-i Şu°arâ*, Ankara, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, no. 47, y. 75-76. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. C. Üçok (Ankara, 1982 [1927]). İ. Hâmi Danişmend, *İzahlı °Osmânî Tarihi Kronolojisi*, c. 3 (Ankara, 1961 [1947?]), 60-90. Fahrettin Kırzıoġlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elle'ni fethi (1451-1590)* (Ankara, 1976), 283. Selânîkî Muştafâ Efendi, *Tarih-i Selânîkî*, haz. Mehmed İpşirli (İstanbul, 1989), XIII-XVIII. Bekir Kütükoġlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri* (İstanbul, 1993), 48-160. H. Mustafa Eravcı, *Gelibolulu Muştafâ Âli's Nusret-nâme*. Doktora Tezi (Edinburgh Üniversitesi, 1998), 36, 106-60. İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (Ankara, 1988), 408.

¹ °Ahdî, *Gülşen-i Şu°arâ*, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, Ankara, no. 47, 75a.

² °Ahdî, *Gülşen-i Şu°arâ*, 75a-75b.

³ °Ahdî, *Gülşen-i Şu°arâ*, 75a-75b.

⁴ R.İ., *Zafernâme*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, TY 2372, 2b.

⁵ R.İ., *Zafernâme*, 44a.

HISTORIANS OF THE OTTOMAN EMPIRE

C. Kafadar H. Karateke C. Fleischer

⁶ Mesela Qaraman beylerbeyine yazılan bir hükümde İbrâhîm Çavuş'a verildiği yazılıdır. BOA, MD 45/38/75, [~989/~1581]; MD 45/5, [15 Cemaziyülahir 989/16 Temmuz 1581].

⁷ BOA, MD 45/5/52, [13 Cemaziyülahir 989/14 Temmuz 1581].

⁸ Çetin Sungur, *Zafername-i Sultan Murad Han Adlı Eserin Transkripsiyonu*, Yüksek Lisans Tezi (Kıbrıkale Üniversitesi, 1998), XV'te R.İ.'e atfedilen gazavatname ona ait değildir. Ayrıca Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 131'de J. v. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, c. 9 (1835), 204'e dayanarak R.İ.'ye atfettiği *Beyân-ı Çıldır* (Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen, Türkischen Handschriften der Kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, c. 2 (Wien, 1865-1867), 239) aslında isimsiz olup bu makalede *Feth-i Tebriz* adı altında incelenen eserdir.

⁹ R.İ., *Zafername*, 26b, 43b.

¹⁰ R.İ. Şemhâl'in ordusunu 80 bin olarak verirken (*Zafername*, 26a-b) çağdaş kaynaklar içinde sadece o Maḥmūd Paşa'nın Erzurüm'da kalma gerekçesini açıklar (*Zafername*, 12a). Ayrıca Qanıq nehri geçilirken verilen zayıttan dolayı serdarı eleştirir (*Zafername*, 21a).

¹¹ H. Mustafa Eravcı, *Gelibolulu Muştafâ Âli's Nusret-nâme*. Doktora Tezi (Edinburgh Üniversitesi, 1998), 36.

¹² R.İ., *Gonca-ı Bâğ-ı Murād*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, TY 2372, 56a.

¹³ R.İ., *Gonca-ı Bâğ-ı Murād*, 98a.

¹⁴ R.İ., *Gencine-i Feth-i Gence*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul, Revan 1296, 10a-11b.

¹⁵ R.İ., *Gencine-i Feth-i Gence*, 11b.

¹⁶ Bazı kaynaklarda belirtilen İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 1001 numaralı yazma *Zafername*'nin bir nüshası değildir.

¹⁷ Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen, Türkischen Handschriften der Kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, c. 2 (Wien, 1865-1867), 239'de yaprak numaraları 6b-12b olarak verilmiştir.

¹⁸ Bazı kaynaklarda belirtilen Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan no. 1590 numaralı yazma *Gencine-i Feth-i Gence*'nin bir nüshası değildir.

Mustafa ERAVCI
Ağustos 2005